

Redactioneel

Vanouds kent Nederland een eigen identiteit waar (religieuze) tolerantie en solidariteit centraal staan. Deze kernwaarden zijn niet zonder slag of stoot tot stand gekomen, getuige ook de executie van Johan van Oldenbarnevelt op het Binnenhof in 1619, precies vierhonderd jaar geleden. Het lijkt wel alsof deze kernwaarden in Nederland aan het veranderen zijn, net als dat in andere landen van Europa lijkt te gebeuren. Migratiestromen vinden hun weg naar West-Europa, maatschappelijke protesten ('gele vestjes') worden heviger, populistische partijen winnen aan aanhang. Ook in Nederland verhardt het publieke debat, neemt polarisatie toe (onder andere de zwartepietendiscussie, het anti-islam 'gesprek'), en is een omslag naar een participatiesamenleving waarneembaar in de sociale zekerheid en in de zorg. Zijn de waarden rondom tolerantie, solidariteit, identiteit en levensoriëntatie veranderd in Nederland? En zo ja, hoe en waardoor komt dit? 'Waar je staat, is wie je bent', aldus de Canadese filosoof Charles Taylor. Jongeren of adolescenten zijn lang niet altijd in staat dit aan te geven omdat het hun ontbreekt aan woorden of taal waarmee of waarin ze 'de existentiële dimensie van hun waarden en normen' kunnen uitdrukken. Dat heeft gevolgen voor het onderwijs over levensoriëntatie. Hoe kan jongeren vandaag de dag worden geleerd om onder woorden te brengen waar ze staan, ook in relatie tot hun professionele identiteit? Wat zijn hun waarden en wat inspireert hen? Kan hieruit een nieuwe zingevingstaal ontstaan die relevant is voor persoonsvorming binnen onderwijs en religieuze vorming?

Deze vragen stonden centraal tijdens het jaarlijkse publiekssymposium dat op 20 juni aan de Tilburg University werd gehouden, georganiseerd door leden van de redactie van het tijdschrift *Religie & Samenleving*, samen met de Tilburg School of Catholic Theology en de Tilburg School of Social and Behavioral Sciences. Op het symposium, met als titel 'Wat W.I.L. jij? Waarden, identiteit en levensoriëntatie in Nederland' werden de meest recente resultaten gepresenteerd van het onderzoek naar waarden in Nederland en naar religie van jongeren en ander daaraan verwant onderzoek. In deze speciale uitgave van *Religie & Samenleving* bundelen we zeven bijdragen aan dit symposium.

In de eerste bijdrage gaat Inge Sieben aan de hand van de Nederlandse gegevens van de European Values Study (1981-2017) na of de bevolking anders is gaan denken over vrijheid, solidariteit (kernwaarden in Nederland), identiteit en levensoriëntatie. De resultaten laten zien dat Nederlanders de afgelopen vier decennia toleranter zijn geworden ten aanzien van seksueel-ethische aspecten van het leven, dat ze mensen meer vertrouwen, trotser zijn om een

Nederlander te zijn, en dat ze minder in een persoonlijke God geloven en er meer van overtuigd zijn dat er geen God of levenskracht bestaat. Een deel van deze veranderingen kan verklaard worden door generatievervanging: het aantal mensen dat voor 1940 geboren is, en dat meer traditionele waarden aanhangt, neemt steeds verder af en wordt langzaam vervangen door jongere, minder traditionele, cohorten. Daarnaast zijn er ook periode-effecten zichtbaar, omdat zowel de oudere als de jongere cohorten in hun waarden veranderen.

Quita Muis, Tim Reeskens en Inge Sieben maken voor hun artikel ook gebruik van de Nederlandse gegevens van de European Values Study en onderzoeken of er sprake is van een toenemende opleidingskloof in waarden. In het maatschappelijke debat, maar ook onder onderzoekers, is er een toenemende zorg dat opleidingsgroepen steeds verder uit elkaar groeien. De auteurs constateren echter dat er niet veel empirisch bewijs is voor een groeiende polarisering tussen opleidingsgroepen in Nederland in de periode 1999-2017. Alhoewel er duidelijke verschillen tussen hoger en lager opgeleiden zijn voor een breed spectrum aan waarden (post-materialisme, religiositeit morele permissiviteit, traditionele genderrollen, intolerantie, sociaal en politiek vertrouwen), nemen deze verschillen niet toe, op één uitzondering na: de opleidingskloof in politiek vertrouwen groeit; de lager opgeleiden krijgen steeds minder politiek vertrouwen, de hoger opgeleiden juist meer.

Daarna presenteren Monique van Dijk-Groeneboer en Briene van Herpen-de Regt recent materiaal over de waarden van jongeren. Hun onderzoek, waarbij iedere vijf jaar een enquête gehouden wordt onder leerlingen van confessionele scholen, laat zien dat 'traditionele' begrippen als kerkgang, bidden en godsbeelden aan relevantie inboeten, behalve bij reformatorische en moslimleerlingen. Tegelijk blijken de waarden die jongeren belangrijk vinden niet veel te veranderen. Ze zijn zeker niet minder sociaal gericht, en vinden inspiratie in familie en vrienden, muziek, sport en natuur. De auteurs beschrijven ook wat leerlingen inspireert die zichzelf niet religieus of gelovig noemen en wijzen erop dat hieruit een nieuwe zingevingstaal kan ontstaan die relevant is voor persoonsvorming binnen onderwijs en religieuze vorming.

Edwin van der Zande werkt deze zingevingstaal verder uit in zijn bijdrage 'Levensoriëntatie: een inductief waardenonderzoek?' Hij stelt dat het onder woorden brengen van 'waar je staat' het doel van onderwijs in levensoriëntatie is. Hij onderzoekt dit onderwijs en de waarden van jongeren op een narratief-dialogische wijze door HBO-studenten en jonge professionals, in het kader van hun professionalisering, gedurende vier jaar hun persoonlijke

levensoriëntatie te laten beschrijven en aanvullen. Door deze inductieve benadering verdiepen en verbreden de jongeren hun morele vocabulaire en bewustzijn, een voorwaarde voor het vormen van een professionele identiteit. Ze vinden zo woorden en taal om de existentiële dimensie van hun waarden en normen te articuleren en in dialoog te brengen, wat uiteindelijk bijdraagt aan hun persoonsvorming.

Ook in het artikel van Juliëtte van Deursen-Vreeburg staat persoonsvorming in het onderwijs centraal. Zij richt zich op het voortgezet onderwijs, waar de laatste jaren veel gesproken en gepubliceerd wordt over het belang van persoonsvorming van leerlingen, en analyseert de visies van verschillende (godsdienst)pedagogen, zoals Biesta, Roebben en Van der Ven, en van de Onderwijsraad op het begrip persoonsvorming. Ze komt zo tot een definitie die de nadruk legt op persoonsvorming als een open omvormingsproces gericht op zowel de existentiële als de morele vorming van leerlingen als onderdeel van de brede pedagogische opdracht van de school. Op de vraag hoe de (confessionele) school dit omvormingsproces bewust en actief kan bevorderen, stelt zij een contemplatieve pedagogiek voor vanuit de kiemcellen (Quartier) van de monastieke traditie, zoals bijvoorbeeld de contemplatieve praktijk van de lectio divina.

Eline Bakker en Angelique Heijstek-Hofman zien in hun bijdrage persoonsvorming, naast kwalificatie en socialisatie, als een van de drie functies van goed onderwijs. Ze betrekken dit op het burgerschapsonderwijs, dat op dit moment nog niet op een doelgerichte en samenhangende wijze op scholen in Nederland ingevuld wordt, hoewel juist het onderwijs gezien kan worden als de plek waar leerlingen kunnen leren hoe zij op een volwaardige manier kunnen deelnemen aan de democratische samenleving vanuit hun eigen identiteit. De auteurs analyseren in deze bijdrage waar burgerschapsonderwijs uit bestaat en betogen dat de domeinen van burgerschapsvorming (democratie, participatie en identiteit), samen met de functies van goed onderwijs, overlappen met levensbeschouwelijke vorming. De auteurs stellen dat juist vanuit een persoonlijke levensbeschouwing een persoon kan bepalen hoe hij of zij wil participeren in de democratische samenleving en dat daarom levensbeschouwelijke vorming een essentieel onderdeel van burgerschapsvorming is.

Gijs van Gaans signaleert in de laatste bijdrage in deze bundel ook dat er momenteel veel aandacht is voor burgerschapsvorming in het onderwijs en daarmee voor waardeneducatie. De kennis in het Nederlandse onderwijs omtrent de waarden binnen Europa, maar ook omtrent de verschillen tussen landen op dit vlak, lijkt echter beperkt. Het European Value Education (EVE)-project lanceerde daarom een website met bruikbare bronnen en

lesmateriaal, gebaseerd op de European Values Study, voor het middelbaar onderwijs. Vooralsnog is er vanuit het vak levensbeschouwing weinig met dit EVE-materiaal gedaan. De auteur analyseert achtereenvolgens de didactische uitgangspunten van het EVE-materiaal en de uitdaging die het biedt voor het levensbeschouwelijk onderwijs. Tot slot geeft hij een aantal handvatten hoe het materiaal in de lessen godsdienst/levensbeschouwing in te zetten zijn.

Alle bijdragen richten zich op veranderingen in waarden, identiteit en levensoriëntatie (W.I.L.), bij Nederlanders in het algemeen, bij jongeren, en in het onderwijs. Tezamen geven ze een overzicht van welke belangrijke veranderingen er zich in W.I.L. hebben voorgedaan en wat die betekenen voor het onderwijs en met name voor het levensbeschouwelijke onderwijs.